

VILÁG- TÖRTÉNET

15. (47.) évfolyam 2025. 4.

AZ ELTE HUMÁN TUDOMÁNYOK KUTATÓKÖZPONTJA
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

- **TÚRÓCZI TAMÁS**
A SPANYOL–JAPÁN KAPCSOLATOK FORMÁI
III. FÜLÖP URALMA IDEJÉN
- **BORDÁS BERTALAN**
A BRIT KÜLPOLITIKAI DÖNTÉSHOZÁS SZÍNTEREI
A VIKTORIÁNUS KORBAN
- **LAJOS MÁTÉ**
AZ USZTASA EMIGRÁCIÓ ELSŐ ÉVEI
- **KERTÉSZ TÜNDE FRUZZSINA**
KÁLLAY MIKLÓS ELSŐ EMIGRÁNS ÉVEI
AZ AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN
- **VÁRDAI LEVENTE**
MAGYAR CSERKÉSZEK AUSZTRÁLIÁBAN
- **SZEMLE**
DEMETER GÁBOR ÍRÁSA

VILÁGTÖRTÉNET

Az ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja
Történettudományi Kutatóintézetének folyóirata

Szerkesztők

Skorka Renáta (főszerkesztő)

Bíró László, Martí Tibor, Vámos Péter
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság

Glatz Ferenc (elnök), Borhi László, Erdődy Gábor,
Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Lovaš Eldina, Majoros István, Mihalik Béla Vilmos,
Pók Attila, Poór János

TARTALOM

A külpolitikai döntések születése (Bíró László)	481
<i>Tanulmányok</i>	
Túróczy Tamás: A spanyol–japán kapcsolatok formái III. Fülöp uralma idején	483
Bordás Bertalan: A brit külpolitikai döntéshozás színterei a viktoriánus korban	515
Lajos Máté: Az usztasa emigráció első évei	559
Kertész Tünde Fruzsina: Kállay Miklós első emigráns évei az Amerikai Egyesült Államokban	593
Várdai Levente: Magyar cserkészek Ausztráliában	617
<i>Szemle</i>	
A Bánát két tükre (Demeter Gábor)	635

A közelmúltban két kitűnő, a Bánát 18. századi történetével foglalkozó monográfia látott napvilágot. Timothy Olin Bánatról írt könyvének egyik központi kérdése, hogy a bánáti régió – mint frontier (peremvidék) és emellett ténylegesen borderland (határvidék) is, és mint a Habsburg koloniális törekvések színtere – mennyiben vethető össze más szárazföldi (orosz, német) és tengeri gyarmattal.¹ Alison Frank és Pieter Judson szerint – szemben Andrea Komlós álláspontjával – a tengerentúli gyarmatosítási tapasztalat eltér a kontinentálistól, a Habsburg Galícia és Bánát nem vethető össze Indiával vagy Amerikával. Olin úgy véli, Nagy Katalin tervei a németek volgai letelepítésére, vagy Nagy Frigyes háborúk utáni újraterelítési politikája inkább állnak közel a bánáti tapasztalatokhoz, hiszen belső kolonizációról van szó, a birodalmon belül találkozunk a Kelettel és „savage” népekkel. Fontos sajátossága viszont a régióknak a fenti példákhoz képest, hogy az 1719-ben megszerzett Bánát 1800-ig még kétszer volt háborús helyszín, jelentős pusztulást okozva az át- és újrászerveződő struktúrákban, valamint a lakosság életminőségében, összetételében és folytonosságában egyaránt.

A tipizálás mellett kérdés azonban az is, hogy a Bánát a multikulturalizmus színtereként interpretálható (inkább az utókor szemszögéből) vagy a „Kulturträger német nép apoteózis”, amely nézet a második világháborúban komoly károkat okozott a térségben együtt élő népeknek? Modernizációs példakép, egyfajta mintatartomány? Vagy inkább – tagadhatatlan frontier jellegéből fakadóan – periféria, ahol a vad (savage) helyi lakosság kulturális attitűdjeinek megváltoztatása és a térség megbízható elemekkel való feltöltése-újraterelítése szükséges a nyugati hatékonyság és profitmaximalizálás eszméjének megvalósításához a kameralista államszemlélet idején? Az tény, hogy a tartományt megszerző Habsburgok civilizatorikus küldetéstudattal rendelkezve – és kamarai birtokként megtartva a régiót – a terület teljes átformálását, európaizálását, a vadonból kultúrtájjá alakítását (erre vonatkozóan a másik itt ismertetett mű, Benjamin Landais könyve még több információt nyújt) és gazdasági kihasználását tűzték ki célul. Ez nemcsak megbízható (katolikus és lehetőleg német ajkú) agrárlakosság letelepítését, hanem a bányászat és az ipar fejlesztését is igényelte, pusztán az itt állomásozó katonaság ellátásának szempontjait figyelembe véve is (lóporgyár, utak, vízrendezés), amihez speciális képzettségű, idegenből jött és csak ideiglenesen maradó külföldi szakemberekre is szükség volt. Mindeközben az ideküldött és jól kereső adminisztrátorok szakmai és emberi szempontból egyáltalán nem voltak kiválóbbak az általuk lenézett „őshonos” lakoságnál.

¹ Olin, Timothy: *The Banat of Temesvar. Borderland Colonization in the Habsburg Monarchy*. Stanford, California, Stanford University Press, 2025. 344 p. (Stanford Studies on Central and Eastern Europe.)

A szerző szerint legnagyobb érdeme a kötetnek, hogy végre angolul is lehet modern szemléletű összefoglalót olvasni a Bánátról, amelynek történeti megítélésére nagyon rányomta bélyegét az 1920–1945 közötti időszak sovinizmusa és bosszúállása. Igaz, jelen kötetre pedig a mai, posztkoloniális szemlélet hat, a szerző ennek keretein belül tárgyalja és értelmezi a térség történetét.

A kötetben plasztikus a karantén funkciójáról szóló leírás, mert mind az eszmétörténet, mind a kultúrtörténet, mind pedig a környezettörténet szempontjából fontos adalékot nyújtanak a megszóltatott források a kelet és a fertőzések összekapcsolását, a kor egészségügyi védekezési módozatait, valamint az áruforgalom lassúságát és az információáramlás sebességét illetően. Különösen fontos adalék a korban a nemzet percepciójával kapcsolatban, hogy a határt átlépők útlevelében nem szerepelt a beszélt nyelv mint distinktív tényező. Olin úgy véli, a korban használt etnikai attribútumok nem azonosak a modern nemzetekkel, például a vlach lakosság szerb ajkú és román ajkú is lehetett, még a 18. század végén is inkább az életmódra, mint a nemzeti affiliációra utalva. Mindez persze nem jelenti azt, hogy akár Bécs, majd később akár Buda megbízott volna a szláv és román nyelvű lakosságban, amely főleg az 1737–1739-es háború idején gyakran pártállást váltott a zavarosban halászva.

Úgyszintén e határsávhoz, a térhez és funkcióhoz kapcsolódik a határőrizettel megbízott társadalmi csoportok életvilága, mivel az ő feladatuk volt a karantén működtetése is a határzár mellett. Ugyanígy fontos az államapparátus működési mechanizmusainak feltárása szempontjából a Bánát Magyar Korona (és Kancellária) fennhatósága alá kerülésének és következményeinek bemutatása (1782), ami a meginduló földeladásokkal hatalmas bevételi forrást jelentett a kancelláriának, egyszersmind megváltoztatva a helyi és a bevándorló lakosság életkörülményeit, valamint szolgáltatási kötelezettségeit. Az állam előzetes ígéretei és feltételei fényében különösen sokszerűen hatott, hogy az itt élők magánföldesurak alávetettjeivé váltak, ami a régióban a terhek és szolgáltatások diverzitását eredményezte a korábbi, viszonylag egységes gyakorlattal szemben. Mivel a pénz- és földéhség tág teret adott a visszaélésekre, 1784-ben abbahagyták a földprivatizációs gyakorlatot, azonban 1789-ben felújították a Hofkammer volt földjeinek eladását, a rajtuk ülő lakossággal együtt. A térség adminisztratív sokszínűségét szintén jól érzékelteti a szerző – a határőrvidék mellett kitér a Kikindai kerület és az Oravicai körzet sajátos jogállására is.

Olin leírja a telepítések „push és pull” faktorait, de a kötések (binding factor) is, ezen belül a kibocsátó területeken érvényes esetleges migrációs tiltásokat és ösztönzést, a verbuválók preferenciáit. Összeveti a Magyar Királyság területére indulók lehetőségeit a Német-római Birodalomból kirajzó telepések egyéb célterületeivel (Amerikai Egyesült Államok, Oroszország), részletesen vizsgálja a Bánátba érkezők foglalkozását, a földművelésre alkalmas területek kijelölését, továbbá az egyéni történetek tanulságait. Olin a források alapján számszerűsíteni igyekszik a gyakori háborúk pusztításait (elpusztult települések, hadifoglyok, rabszolgák), a beérkező telepéseknek járó juttatásokat és kedvezményeket.

A munka módszertani apparátusa a hasonló tematikai megközelítés ellenére egészen más, mint Benjamin Landais szintén friss, francia nyelvű, a – már Franciaországban is ritka – braudeli történeti földrajzi megközelítés alapján született és sokkal gazdagabban illusztrált műve. Olin könyvében a folyamat, a struktúra, a jelenségek oda-vissza hatásai, valamint a hatalmi központok és a helyiek, illetve az egyén viszonya áll a középpontban, míg Landais könyvének fókuszában a táj és az egyének, illetve a helyiek viszonya. Mint alcíme is mutatja (*Borderland Colonization in the Habsburg Monarchy*), Olin megközelítésében a Bánát egy, a kolonizációs színterek tipológiája szerint értelmezendő, abba beillesztendő eset-

tanulmány, melynek történetét egyébként viszonylag hosszan végigköveti, a birodalmi adminisztrációtól a magyar adminisztráció alá kerülés következményeit is felvillantva.

Olin olyan kérdéseket is érint, mint a biztonság, a lojalitás, a helyi és az újonnan érkezett lakosság etnikai és vallási összetétele, a közöttük lévő feszültségek. Elemzi a telepések kultúráját a hivatalos elvárásokhoz viszonyítva, értékeli a kolonizáció megvalósítását a tervekkel összehasonlítva, valamint a kormány és a helyi társadalom közötti kapcsolatokon keresztül. Összesen három fejezet foglalkozik a határvidéki problémákkal és az alkalmazott megoldásokkal, illetve a Habsburg-uralomra adott helyi reakciókkal. Az utolsó fejezetben Olin a németek sorsát követi nyomon a kiűzésükig.

A kötet nyelvezete viszonylag egyszerű, tehát közérthető minden angol nyelven értő kutató és olvasó számára. Komoly tartalmi, tárgyi tévedések nincsenek benne. A szerző megtartja az interpretációs szabadságot, így egyes jelenségek súlyozottan jelennek meg. Számos példája, esettanulmánya kifejezetten olvasmányos, és a kötet nem teoretikus, a bevezetőben megadott keretek ellenére sem.

A másik kötet a magyarul is jól tudó Benjamin Landais francia nyelvű, braudeli szellemen fogant holisztikus Bánát-monográfiája,² mely az Annales iskola hagyományaihoz híven térképek, kartogramok sorozatán mutatja be Temesvár városszerkezetének átalakulását a török után, a bánáti plébániahálózatot, a kereskedők származását, kapcsolatrendszerét, az egyházi-politikai életben játszott szerepét stb. Míg Olin a Bánátot a kurrens történeti elméletek és modellek alapján próbálja értelmezni és elemezni, azaz posztkolonialista felfogása retrospektív, Landais műve a történeti tájat-teret és a benne élő emberek térkapcsolatait vizsgálva tárja eléink a múltat.

Már az is sokatmondó, hogy az egyébként színes ábrák és térképek tucatjaival tarkított könyv tartalomjegyzéke mellett egy 18. századi bánáti közigazgatási térkép díszleg cégerként. Landais a társadalmi kapcsolatokat is a téren keresztül szemlélve mutatja meg, míg Olin törvényeken és rendeleteken keresztül veti össze az elméletet a gyakorlattal, sok egyedi példát felhozva, de a térség egészét nem lefedve. Ez persze nem jelenti azt, hogy Landais műve egy múltba helyezett földrajzi esszé. Korántsem, mert a dolgozat tartalomjegyzéke is hagyományos struktúrát mutat: az első fejezet a kormányzati rendszerrel foglalkozik, szétválasztva a kezdeti „importált” módszereket az engedményeken alapuló, adaptív állami politikától és II. József rendszerétől.

A mű alcímében szereplő „politikai laboratórium” szintén arra utal, hogy ugyanazon dolgok foglalkoztatják, mint Olin, csak más vonatkoztatási rendszerben gondolkodik. A kötet második része a kolonizáció szerepével foglalkozik, egyfelől az etnikai termozai kialakulásának, másfelől a föld munkába vonásának oldaláról megközelítve azt. A harmadik rész a diaszpórákkal (mint a katolikus bolgár betelepülők), a negyedik a konfesszionalizációval mint az identitás kialakulásának egyik fontos elemével, az állami katolicizmus és a térségben „őshonos” ortodoxia viszonyával foglalkozik. Végül az utolsó rész a nemzetpolitikát, a politikai nemzetet és az etnikai csoportokkal szembeni politikát vizsgálja.

Benjamin Landais hiteles, felkészült kutató. Hiteles, mert nemcsak beszél magyarul (ami az itt bemutatott témához, a 18. századi Bánáthoz nem is létszükséglet), de jól ismeri az oszmán kori és a reformkori forrásokat is a térségről, tehát időhorizontja jóval túlmutat a vizsgált korszakon. Térbeli látóköre ugyancsak túlmutat a Bánáton, hiszen ismeri a magyar történetírás eredményeit, problémáit, a korra vonatkozó adattárakat, forrásokat, azok inter-

² Landais, Benjamin: *Nations, privilèges et ethnicité. Le Banat habsbourgeois. Un laboratoire politique aux confins de l'Europe éclairée*. Strasbourg, Association Presses Universitaires de Strasbourg, 2023. 577 p.

pretációs nehézségeit. Felkészültségét ugyancsak bizonyítja a köszönetnyilvánítás nemcsak hosszú, hanem fajsúlyos listája, amely a várostörténészekről kezdve a kultúrtörténészeken át a térképspecialistákig, levéltárosokig terjed. Csak ízelítő azokból a kutatókból, akiket a recenzens is el tud helyezni a saját koordináta-rendszerében: Catherine Horel, Jens Oliver Schmitt, Czoch Gábor, Krász Lilla, Ress Imre, Sahin-Tóth Péter, H. Balázs Éva, Bartos-Elekes Zsombor, Török Enikő, Harald Heppner, Kulcsár Krisztina, Németh István stb. A lista mutatja, hogy Landais nem egy speciális forráscsoport szólata megszólaltatója akar lenni, hanem nagyzenekaron játszik, nem kompilál, hanem komponál.

Már a kormányzati rendszerek ismertetése is zseniális: a jogkörök és hierarchikus viszonyok hosszú leírása helyett a 36. oldal színes, kronologikus ábrája kitűnő vizualizációs megoldás. A 85. oldalon egy hasonló ábra segíti az olvasót a Mária Terézia-korabeli adminisztráció megismerésében. Kitűnően fogja meg a táj karakterét a Temesvárt bemutató térkép a 39. oldalon és a tartomány eredeti vízrajzi viszonyait illusztráló térkép (138.). A 68. oldalon a szerző saját szerkesztésű közigazgatási térképe zárja az első rész első fejezetét. Landais források alapján készült Bánát etnikai térképe (126.) pontosabb, mint az interneten kerengő két verzió – már csak azért is, mert a kötetben a kördiagramok mérete arányos a lélekszámmal. (Olinnal szemben Landais számára az etnosz is az identitás része, továbbá a nyelv az állami adminisztráció szempontjából sem lényegtelen kérdés, mivel a helyiekkel tudni kell kommunikálni a kiküldött hivatalnoknak.) A 133–135. oldalon a kortárs bánáti térképekről válogatott jelmagyarázatok mutatják, hogy a 18. században is akadtak törekvések a kormányzat részéről az etnikai térképezésre (miként a nyersanyaglelőhelyek, az egyéb infrastrukturális elemek, valamint az épületek funkcionális elkülönítésének feltüntetésére), miközben Olin észrevétele is helyes, hogy a 19. század eleji útlevelekben az egyén leírására használt jellemzők között a nyelv nem szerepelt.

A 148–149. oldalon az elhagyott települések számát, a népsűrűséget, a népességnövekedés regionális sajátosságait ábrázolja két, több tényezőt egyszerre vizualizáló térkép, ezeket egészíti ki a 152. oldalon a népességet felmérő összeírások listája és a 153–154. oldalon az új alapítású települések regionális és időbeli eloszlását bemutató táblázat. A 155. oldalon különböző népességnövekedési scenáriók mellett Landais megkísérli kiszámítani a növekedés külső forrásainak nagyságát, évtizedes bontásban, elkülönítve azt a természetes szaporulat okozta endogén növekedéstől. A 162. oldalon a saját szerkesztésű térkép a különleges jogállású és funkciójú, illetve a telepesfalvak elterjedését (közigazgatási területtel), az egykori prédiomok átalakulását ábrázolja. A 165. oldal színes térképe két időmetszetben mutatja be az összes település lélekszámát, így lehetőség nyílik a legdinamikusabban növekvő – ezért a korban a legfejlettebbnek, legvonzóbbnak, termékenyebbnek tekinthető – területek és települések kiemelésére. A 166. oldal léptékváltással mutatja be egy helyi „öslakos” falvak közé telepített német telepesfalu határát, átellenben vele az egész Bánátra kiterjedő földhasználati térkép képez kontrasztos ellenpontot. A 182. oldal térképe a bevándorlók származási helyét igyekszik azonosítani, felhívva a figyelmet az Oszmán Birodalomból érkező többirányú, spontán rác és oláh bevándorlásra, amit a frontier régióban nem tudtak a hatóságok megakadályozni (a 241. oldalon külön térkép mutatja be a bolgárok rajzási irányait).

A társadalmi struktúra, a jogállás és az idő három dimenzióját egyesítve ad szintetizáló képet a Bánátról a 211. oldal táblázata, a 213. oldalon pedig a tájhasználat és a település-szerkezet átalakulásának térképi, sematizált folyamatát mutatja be a négy kitűnő képkocka. Miként az igazgatás időbeli változásait, úgy a főbb kereskedelmi cégek és módok jelenlétét is színes sematikus-kronologikus ábra illusztrálja (263.). Az egyik legszisztematikusabban

illusztrált, várostörténeti szemmel is pazar látványt nyújtó rész a kereskedelem kapcsán a városok térszerkezetének átalakulását mutatja be.

A fejezet egy 18. század eleji, mocsaras-vizes eredeti Temesvár-térképpel indul (282.), majd ezt követi a szerző rajzsorozata a változó, jogilag, funkcionálisan és térszerkezetében, valamint tájhasználatában is átalakuló Temesvárról. A 284. oldalon a török kori (1716) Temesvár térszerkezetét, szerkezetét látjuk, amelyhez az 1739-es Temesvár már alig hasonlít (286.). A szerző az 1739-es városlapra is azonosítja a főbb épületek funkcióját. A 289. oldalon a településtől eltávolodva újra kirajzolódik az immár teljesen megváltozott környezet (vízrajz, utak, jogállás), ezért már egyáltalán nem emlékeztet a török kori város szabálytalan, íves-hurkos girbegurba vonalaira (284.) a precíz mértani idomok túlsúlya miatt. A 291. oldalon újra Temesvárt látjuk, immár a 18. század közepén. Jól látszik a vizek kiszorítása és a város terjeszkedése a falakon túl, összevetve a 286. oldal ábrájával. A nem lakó funkciójú (köz)épületeket is kiemelte a szerző különféle színek használatával. A 292. oldalon a 291. és a 286. oldal méretarányával megegyezően Temesvár 18. század végi szerkezeti képét láthatjuk. A város megtelik élettel, kereskedőkkel: etnikai arányukról és foglalkozás szerinti megoszlásukról a 296. oldal táblázata, származási helyeikről a 297. oldal térképe, városi koncentrálódásukról pedig a 299. oldal térképe alapján is tájékozódhatunk.

A bánati katolikus lakosság súlyának növekedését mutatja a 317. oldal négy térképe különböző időmetszetekben, parókia szintű szerveződésükről a 330. oldal térképe számol be. Szintén vannak térképes ábrázolások a sokkal sűrűbb ortodox jelenlétről (381.), de a legizgalmasabb a 372. oldalon az illír nemzeti kongresszusok képviselőinek származási helyét és társadalmi megoszlását bemutató kartogramsorozat, amelyről a Bánát lassú háttérbe szorítása is leolvasható. Ez a folyamat 1790-re megáll, majd visszafordul, amit a 485. oldal kartogramja szemléltet. Különleges térképen mutatja be Landais a városiakok gazdasági kötődéseit: a 431. oldal térképe a prédiokról a városba áramló pénzüsszegek nagyságáról és irányáról jól kiegészíti a szöveges elemzést és a 475. oldal diagramját, amely a bevétel, a származási hely, a vallás és a foglalkozás szerint csoportosítja az elitet. Utóbbiról leszögezhető, hogy minden szempontból heterogén: multietnikus, multikulturális közeg.

Talán sikerült érzékeltetnem, hogy Benjamin Landais úgy tárgyal hagyományos történeti kérdéseket, hogy közben messzemenően színessé teszi azokat földrajzi látásmódjával, illusztrációival, fél fejezeteket egy oldalban összefoglaló, de mégis átlátható, logikus táblázataival, folyamatábráival, didaktikus szervezeti diagramjaival. A magyar történetírásból ez a klasszikusan – braudeli és poundsi értelemben vett – történeti földrajzi szemlélet, ahol az ábra nemcsak illusztráció, hanem a szöveg konstruálásának és megértésének, a történet interpretációjának és széles közönségnek történő átadásának szerves és tudatos része (ma az agyat érő ingerek zöme vizuális), sajnos sokszor hiányzik. Van tehát mit tanulnunk a ránk külső megfigyelő szemével tekintő kutatóktól is.

*Demeter Gábor**

* A szerző az ELTE HTK Történettudományi Kutatóintézet tudományos főmunkatársa (1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4., demeter.gabor@htk.elte.hu).

CONTENTS

The Making of Foreign Policy Decisions (László Bíró)	481
--	-----

Studies

Tamás Túróczi: The Forms of Spanish–Japanese Relations during the Reign of Philip III	483
Bertalan Bordás: The Areas of British Foreign Policy Decision-Making in the Victorian Era	515
Máté Lajos: The First Years of the Ustasha Emigration	559
Tünde Fruzsina Kertész: The Early Years of Miklós Kállay's Exile in the United States	593
Levente Várdai: Hungarian Scouts in Australia	617

Book Reviews

The Banat in Two Mirrors (Gábor Demeter)	635
--	-----

Ára: 900 Ft
Előfizetőknek: 600 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél,
vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszáman: 06-80/444-444,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440,
vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda,
Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható az ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja
Történettudományi Kutatóintézetében
(1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.,
telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban
(1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2025. évi megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap
és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja.

Nemzeti
Kulturális
Alap

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

ELTE IHTK
TÖRTÉNETTUDOMÁNYKUTATÓINTÉZET

